

Slavoljub Gacović, *From Romans and Latin to the Timok Romanians and Romanian*, Zaječar, Central library „Svetozar Marković”, (Selected works about Vlachs of east Serbia in five books), 2014

Slavoljub Gacović, *Od Rimljana i latinskog do Rumuna Timočana i rumunskog*, Zaječar, Matična biblioteka „Svetozar Marković”, (Odabrana dela o istoriji Vlaha istočne Srbije u pet knjiga), 2014

Slavoljub Gacović, *De la romani și latină la românii timoceni și la română*, Zaječar, Biblioteca centrală „Svetozar Marković”, (Opere alese despre istoria Vlahilor din estul Serbiei în cinci cărți), 2014

Ana SAMARDŽIĆ

Universitatea Adam Mickiewicz din Poznań
anna.samardzic@gmail.com

Dr. Slavoljub Gacović este un istorician care se ocupă de studierea istoriei românilor timoceni, respectiv vlahilor din Serbia. Cartea lui *De la romani și latină la românii timoceni și română*, a fost publicată pentru prima dată în anul 2008 (Bor: Consiliul Național al Minorității Naționale Vlahe), iar în a doua ediție, completată și modificată, apare în anul 2014 la ediția *Opere alese despre istoria vlahilor din estul Serbiei*.

Cartea are următoarele capitole: *Prefața, Observații introductive și teritoriul de formare a limbii vlahilor / românilor timoceni, Sursele istorice și bibliografia scurtă despre vlahi / românii timoceni și limba lor, Sursele istorice și bibliografia despre latinitatea subdunăreană și formarea limbii române, Dezvoltarea fonetică și morfologia dialectului dacoromân al limbii române din zona Timocului, Influența limbii române asupra graiurilor prizrensko-timočki, belogračičko-breznički și nordmacedonene, Lexicul românesc în toponimia graiurilor dialectului prizrensko-timočki, Concluzii*. După concluzii urmează bibliografia, indexele termenilor geografice, numelor personale și indexul lexemelor.

În prefața cărții autorul informează cititorii despre cercetările sale de foarte mulți ani în legătură cu românii timoceni, așa-zisi vlahi și în mod scurt descrie problemele de care se va ocupa mai departe în carte. Scopul lucrării este de a demonstra calea identică de dezvoltare a limbii române în nordul și în estul Dunării. Autorul va scrie și despre influențele limbii române asupra unor graiuri sârbe, bulgare și macedonene, iar prezența românilor timoceni în zona Timok – Osogovo – Šara va fi demonstrată prin etimologia unor toponime de origine română.

În introducere Gacović scrie despre teritoriul de formare al limbii române, referindu-se la cercetătorii eminenți precum Alexandru Rosetti, Petar Skok ș.a. Fiind conștient că problema vlahilor din estul Serbiei încă nu este rezolvată, subliniind caracterul ei politic, autorul are tendința de a aduce la cunoștință câteva aspecte posibile de analizat în mod obiectiv. În primul rând, obținem informații despre așa- numita limbă vlahă, termenul care se folosește cel mai des în ultimul timp, deși vorbitorii acestei limbi se numesc între sine *rumâni*. Această limbă aparține dialectului dacoromân al limbii române și se împarte în două graiuri: graiul bănățean și graiul oltean. Autorul ia în considerație și denumirea vlah care nu este nouă și nu a desemnat dintotdeauna poporul din estul Serbiei, așa cum nici astăzi termenul acesta nu are doar o singură semnificație. Având în vedere că subiectul cărții este formarea și dezvoltarea limbii române, autorul observă că este necesar să se ia în considerație și formarea a acestui popor la care indică cele mai vechi surse istorice. Urmează expunerea concisă a tuturor problemelor care vor fi luate în considerație, precum fonetica și morfologia, substratul lexical, lexicul moștenit din latina scrisă și cea vorbită etc.

În capitolul *Sursele istorice și bibliografia scurtă despre vlahi / românii timoceni și limba lor* Gacović prezintă, în mod cronologic, sursele scrise în care sunt menționați românii timoceni și limba lor, de la secolul al XI-lea până în ziua de astăzi, ceea ce demonstrează că este vorba despre un popor autohton, care s-a stabilit pe teritoriul menționat înainte de venirea slavilor. Pe lângă numeroasele surse bizantine și latine în care apare acest popor, există și cronici din Dacia în care acest popor este menționat chiar în secolul al X-lea. Toate acestea confirmă teza că țara de origine a românilor poate fi căutată pe teritoriul de la Carpați până la zona Timok – Osogovo – Šara.

În capitolul *Sursele istorice despre latinitatea subdunăreană și formarea limbii române* autorul ne înștiințează despre dezvoltarea limbii latine de care se poate vorbi până în anul 600, iar după anul 800 avem exclusiv limbile romanice, adică limbile care s-au dezvoltat din varianta cea vorbită, așa-numită limba latină vulgară. Gacović se concentrează pe expunerea dezvoltării vocalelor și consoanelor latine, precum și a inovațiilor lexicale tipice pentru limba latină vulgară și astfel notează varianta română care confirmă această evoluție. Autorul este de părere că aceste dovezi ajută la determinarea cronologiei absolute și relative a apariției anumitor fenomene lingvistice și, în general, a formării limbii române în regiunea Podunavlje.

În capitolul *Dezvoltarea fonetică și morfologia dialectului dacoromân al limbii române din zona Timocului* autorul dezbate câteva probleme: *Pronunțarea și ortografia, Valoarea fonetică a tuturor grafemelor, Explicațiile cu considerații asupra relațiilor între scriere și pronunțare, Dezvoltarea fonetică, Morfologia*. În capitolul acesta autorul în primul rând prezintă valoarea fonetică a fonemelor românești și grafemele cu ajutorul cărora sunt scrise, adăugând astfel și anumite foneme și semne care nu există în limba română standard, dar apar în graiurile din zona Timocului, precum *đ* (unde), *ć* (moarce), *ž* (žer) ș.a. Autorul expune mai întâi dezvoltarea fonetică a vocalelor române accentuate în silaba deschisă și închisă în comparație cu limba latină, dar apoi și cele neaccentuate. Când vine vorba de sistemul consonantic, autorul prezintă grupurile care se formează din unele consoane în anumite poziții. Sunt expuse și alternații caracteristice pentru limba română. Pe lângă bine cunoscuta palatalizare (lat. *genunculum* > *genunchi*), Gacović menționează și palatalizarea mai veche a consoanelor *t*, *d* și *s* înainte de *i* și *ie* (lat. *sedere* > *șede*, lat. *decem* > *zece*). Sunt menționate și trăsăturile păstrate în unele graiuri ale limbii române din estul Serbiei, precum: *n* intervocal din latină (*râne*), sufixul *-oñ* (*matușoñ*), fonemul *Ū* (*DumñeŪău*), păstrarea lui *u* final (*albu*), păstrarea diftongului *-a* în poziții în care ar trebui să se afle *e* (*vorbașce*). Fenomenul fonetic caracteristic doar pentru acest teritoriu este închiderea vocalului *o* accentuat în *u*. Înfluența graiurilor sârbe cu care limba română din această zonă este în contact permanent rezultă în înmuierea consoanelor *t* > *ć*, *d* > *đ*, *n* > *ñ*, *l* > *ù* și în apariția sporadică a consoanei velare *l* și *r*.

În legătură cu morfologia limbii autorul în mod concis prezintă părțile de vorbire în limba română și categoriile lor gramaticale de bază. În sistemul verbului sunt expuse formele moștenite din latină și cele noi formate, precum viitorul și condiționalul, a caror formare este condiționată de analitism. Verbele auxiliare, folosite pentru formarea modurilor și timpurilor compuse, sunt verbul *a avea* (lat. *habeo*, *habere*, *habui*, *habitus*) și *a fi* (lat. *sum*, *esse*, *fui*). În zona Timocului sunt atestate și formele vechi de perfect simplu și de forma negativă a imperativului alcătuită din forma lungă a infinitivului.

Cu siguranță, cel mai interesant capitol este *Lexicul vlahilor / românilor timoceni*, care este alcătuit din câteva părți intitulate de autor astfel: *Ce s-a păstrat în limba vlahilor / românilor timoceni din substrat?*, *Lexicul moștenit din limba latină*, *Lexemele specifice latinității subdunărene*, *Frecvența lexelor moștenite din latină*, *Semantica lexemelor moștenite din latină*, *Formarea lexemelor – derivate și moștenite*, *Împrumuturile din limba greacă în limbile latină și română*, *Împrumuturile slave în limbile latină și română și invers*, *Alte împrumuturi lexicale*.

În primul rând, autorul vorbește despre lexemele din substrat, adică de origine tracică în limba română. Este vorba despre o problemă complexă de care se ocupă de foarte mult timp cercetătorii români, dar și cei străini, care disting lexemele din substrat pe baza comparației lexemelor din limba română cu cele din limba albaneză sau prin reconstrucție în comparație cu celelalte limbi indoeuropene vechi. Acești autori indică că cele mai multe cuvinte din limba tracică

sunt legate de natură, configurația terenului, alimentare, de lumea plantelor și animalelor. Concluzia este că cuvintele latine se află în uz general, iar cuvintele din substrat s-au specializat, ceea ce arată următorul exemplu: „Termenii care se referă la persoana care se ocupă cu păzirea animalelor sunt latini: *păstor* < lat. *pastorem* sau *păcurar* < lat. *pecorarius*, iar din substrat s-a conservat termenul de păstor: *baci* „conducătorul păstorilor”. În partea care se referă la lexicul latinesc prezent la români din estul Serbiei, la fel ca și din nord-vestul Bulgariei, României, Moldovei, Istrei etc. Anumite conjuncții, adverbe, prepoziții și pronume sunt prezentate în secțiuni separate, pe când celelalte părți de vorbire sunt date în ordinea alfabetică în limba română cu traducerea în limba sârbă și reconstrucția latină. Atenția deosebită este acordată lexemelor panromanice. Autorul referă și la lexeme care s-au format pe teritoriul Serbiei de est, la inovații care există în graiurile românești pe acest teritoriu, dar și la tendințele lingvistice paralele cu altele graiuri românești, chiar și cu cele de mare distanță, de exemplu, maramureșean.

Sunt prezentate și unele lexeme latine specifice care s-au menținut în Podunavlje, în timp ce în celelalte limbi romanice au dispărut fără urmă. Frecvența lexemelor din limba latină este prezentată de Sextil Pușcariu, care analizează limba scriitorilor cunoscuți precum George Coșbuc, Ion Creangă, Mihai Eminescu, Petre Ispirescu. Autorul concludă că la acești autori în cel mai mare procent apar cuvintele latine, mai mult de 80%, pe când frecvența cuvintelor de altă origine este mult mai scăzută. Folosindu-se de prima strofă a poeziei „Somnoroase păsărele” de Mihai Eminescu sunt prezentate concluziile la care vine Pușcariu.

Autorul se referă și la modificării semantice, pe care le-au suferit unele lexeme de origine latină în limbile romanice, și prin urmare, în limba română. De exemplu, cuvântul *afflare* în limba latină clasică a avut doar semnificația *a* sufla, iar în unele limbi romanice, între care și limba română, înseamnă și *a afla*. Unele din aceste fenomene apar chiar în latina clasică târzie, iar unele în varianta ei vorbită. Autorul urmează modificările care se pot compara cu celelalte limbi romanice, și totuși, se referă și la inovațiile semantice caracteristice numai pentru limba română. De exemplu, „*bărbat* < lat. *barbatus* în doar în limba română înseamnă „om, soț”, în timp ce celelalte limbi romanice păstrează semnificația originală”. Despre fenomenul acesta au scris lingviștii cunoscuți: S. Pușcariu, Al. Rosetti, I. Fischer, M. Sala.

În legătură cu formarea lexemelor în limba română, autorul indică derivarea cuvintelor noi prin prefixare și sufixare. Separă sufixele de origine latină și arată dezvoltarea lor în limba română în comparație cu altele limbi romanice, enumeră și prefixele care n-au existat în limbile romanice, ci sunt împrumutate mai târziu din latină, prefixele provenite din limba greacă prezente în limbile romanice, dar nu și în limba românilor din Timoc și prefixele de origine slavă, care apar în procent foarte mare în româna din estul Serbiei. Suffixele din limba română sunt în mare parte moștenite din latină și sunt păstrate în celelalte limbi romanice. În afară de cele latinești, în limba română există și sufixele de origine slavă. Autorul menționează și sufixele care s-au format pe teritoriul limbii române (-ărie – dulcegărie, de la lat. -arius). În acest capitol este prezentată și influența greacă asupra limba latină, și în consecință, limbii române. Sunt expuse și unele împrumuturi caracteristice pentru latinitatea subdunăreană, din care e formată limba română.

Locul important în limba română ocupă lexicul de origine slavă. Există multe împrumuturi slavone din diferite sfere ale acțiunii umane. Limba română din estul Serbiei este caracterizată prin un foarte mare procent al sârbismilor, fiindcă vorbitorii tot mai mult folosesc cuvintele sârbe cu prefixele și sufixele române în comunicația cotidiană. Pe lângă aceste influențe, autorul se referă și la împrumuturi din alte limbi, mai ales din limbile turcă și maghiară, dar și împrumuturi puține rămase din limbile pecenegilor și cumanilor.

Capitolul *Influența limbii române asupra graiurilor prizrensko-timočki, belogračičko-breznički și nordmacedonene* prezintă în mod scurt balcanismele, trăsăturile lingvistice caracteristice pentru limbile balcanice. Este vorba despre trăsăturile morfologice și sintactice precum sunt casus generalis, dublarea pronumelui personal, înlocuirea infinitivului prin conjunctiv, articolul etc. Oamenii de știință care s-au ocupat cu această problemă, mai ales Seinfeld, consideră că cel mai important rol în formarea balcanismelor au avut limba neogreacă și limba

latină vorbită, din care se va forma și limba română. În textele scrise în latină aceste fenomene sunt vizibile înainte de venirea slavilor. În grupul est al limbilor slave de sud acest proces începe după secolul al X-lea și durează până la venirea turcilor, la sfârșitul secolului al XIV-lea. Bazându-se pe lucrările cercetătorilor cunoscuți care s-au ocupat cu studiarea acestei problematici, autorul arată influența limbii române asupra graiurilor dialectului *prizrensko-timočki*. Această influență se manifestă pe planul lexic și e vizibil mai ales în terminologia pastorală, în domeniul formării cuvintelor, unde se folosesc sufixele românești, în toponimie, în argou.

În ultimul capitol *Lexicul românesc în toponimia graiurilor dialectului prizrensko-timočki* prin prezentarea unui mare număr de toponime atestate pe teritoriul Timok – Osogovo – Šara, respectiv în graiurile dialectelor *prizrensko-timočki*, *belogračičko-brezničkim* și *nordmacedonen*, autorul indică existarea conviețuirii poparelor român și slav. Acest bilingvism se reflectă și în un număr mare de substantive compuse tautologice, unde are loc încrucișarea cuvintelor române și slave (de exemplu: *Ruizvor* < rum. râu + srb. izvor, *Obajgora* < rum. hobai + srb. gora). În partea aceasta autorul prezintă și numele castelelor din epoca antichității târzie și din perioada bizantină timpurie, numele orașelor din evul mediu, oiconimelor etc. Toponimele dovedesc prezența poporului român în aceste meleaguri.

Având în vedere că limba românilor timoceni nu este aproape deloc cercetată, cartea aceasta ne înștiințează despre formarea și continuitatea ei pe teritoriul Sebiei de răsărit și confirmă existarea conviețuirii între poporul roman și slav, ceea ce dovedește prezența marelui număr de toponime. În această limbă, totuși, un loc important în ea și inovațiile în domeniul foneticii și al lexicului, având în considerare că este susceptibilă influenței slave în mod rapid, datorită faptului că în limba română din estul Serbiei nu există termeni din domeniul administrației, educației etc. Materialul expus în această lucrare reprezintă dovada legături strânse dintre graiurile dacoromâne din est și din sud, ceea ce sprijină teza că poporul român și limba română s-au format pe un teritoriu comun în nordul și în sudul Dunării. Cartea aceasta ar putea să deschidă calea cercetărilor mai ample a limbii române din zona Timocului, pentru a obține un acces la trăsături specifice ale graiurilor ei, dar și la relațiile cu limba română standard.